

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

Panem et circenses - a vadállatos cirkuszok jogi jelene és jövője

Szerző:

dr. Kajó Cecília

Agrárminisztérium, szabályozási jogász

Budapest, 2019. július 31.

I. Történeti bevezető

A cirkuszok története azzal kezdődik, amit ma állatkínzásként ismerünk és elítélünk. Értelmetlen ugyan a mai felfogásunk szerint ítélni az akkori szórakoztatóipar érdekei és az akkori közönség igényei felett, azonban nem mehetünk el mégsem szó nélkül e kezdő megállapítás mellett, ugyanis egyes formái évszázadokat, évezredekig túléltek és a mai napig előfordulnak szerte a világban (bikaviadal, kakasviadal, egyéb állatok heccelése stb.).

A cirkusz kifejezés a circus (latin) illetve a kirkosz (görög) szóból ered, jelentése kör, porond, bár az első fellépőhelyek több ezer éve inkább ovális alakúak voltak a korabeli ábrázolások alapján. Ezekben főleg kocsiversenyeket, lovasbemutatókat, gladiátorviadalokat szerveztek, az idomított állatok harci viadalokban vettek részt más állatokkal illetve emberekkel szemben. Az állatok vásárlási értékétől és az idomítás idejétől, költségeitől függően voltak feláldozható és megóvándó példányok, így az „állatvédelem” a korai időkben közgazdasági megfontolásokon alapult.

A középkorban a mai értelemben vett cirkusz összefonódott a korai színházi-színpadi fellépésekkel, mutatványos sátrakkal, vásári vigalmakkal, itt jellemzően különleges, ritka állatokat mutattak be különösebb idomítás nélkül, a nézőközönség pusztán a látványukért fizetett, produkció nem járt a fizetségért.

A modern értelemben vett cirkusz (belépődíjért idomított állatok látványa egy erre szolgáló létesítményben) a londoni Philip Astley nevéhez kötődik a XVIII. században, aki a seregtől való leszerelése után lovasiskolát nyitott, majd idomított lovakkal tartott előadást. Érdekes, hogy igen rövid idő múlva újabb és újabb látványos elemeket volt kénytelen idomított lovai mellé bevinni a cirkuszba, hogy kellő számú közönséget tudjon bevonni, így jelentek meg a produkcióban a későbbiekben akrobaták, kötél-táncosok, bűvészek is.

Párizsban 1782-ban nyitott meg az első cirkusz, 1793-ban pedig Charles Hughes egyik tanítványa (Astley egyik riválisa és társulatának korábbi tagja) megalapítja az első cirkuszt Amerikában.

A vándorcirkusz egyértelműen amerikai találmány. Az 1800-as években folyt a harc a földért, az ásványkincsekért, az aranyért, a telepesek folyamatosan haladtak a keleti partról a nyugati part felé, városok nőttek ki a semmiből, rengeteg munkaerő áramlott a vasútépítésekhez és más infrastruktúra építéséhez, így a cirkuszok is követték közönségüket a bevétel reményében. A leghíresebb ilyen cirkuszt Phineas T. Barnum hozta létre, amely 1871-től járta a vidéket „freaky show”-jával, vagyis mindenféle fura emberi és állati „szörnyeteggel” (törpék, óriások, szakállas nők, erőemelők - erős emberek stb.).

Európában a vándorcirkuszok fénykora a két világháború közé esik, ahol az idomított állatok mellett szintén megjelentek a bűvészmutatványok, a pantomim-előadások, később pedig a revü és a varieté elemei is.

„Az 1830-as években (korábbi szórványos adatok pl. 1804, 1815, 1822) jött divatba Pesten a cirkuszba járás, 1835-ben már egyidejűleg két társulat is tartott előadást - Gautier és Laura Bach - 1837-ben pedig, részben színpadon, négy cirkuszi jellegű előadás is folyt. Ebből az évtizedből már vidéki városokból is maradtak fenn cirkuszi műsort hirdető plakátok. A század folyamán színházakban is bemutatkoztak artistaprodukciók (pl. Averino és Bonó akrobaták a Városi Színházban, 1835; Bűvész-est a Nemzeti Színházban, 1854). A 19. század második felében Európa nagy cirkuszai is megfordultak Magyarországon: Renz, Fouraux, Carré, Ciniselli, Salamonski stb. Az 1890-es években megszületett a magyar szaksajtó [Oest.-Ung. Universum (1890), majd Internationale Artisten Revue (1891-1914), mely tíznaponként jelent meg], megalakult a Magyar Artisták Egyesülete. A Városligetben üzemelt a Barokaldi (Baroccaldi) Cirkusz (1908-tól Barokaldi Néparéna) és a több mint 2000 nézőt befogadó vasvázas Wulff Cirkusz. Az I. világháborúig az utazócirkuszok száma állandóan emelkedett: 1892-ben 10, 1901-ben 16, 1906-ban 30, 1911-ben 46, 1913-ban 52 cirkusz fordult meg az ország közel 1000 helységében. Ezek az együttesek

természetesen jelentős eltéréseket mutatnak a cirkusz nagyságát, szervezeti-működési feltételeit, felszereltségét, műsorainak színvonalát tekintve. A legnagyobb cirkuszok külföldi vállalkozások voltak. 1901-ben a világ legnagyobb látványossága, a Barnum and Bailey (a későbbi Ringling) mutatkozott be Budapesten, a Tattersall területén; a 12 000 személyt befogadó, határbocos, nagysátrában egyidejűleg három manézsban artistaprodukciókat, a melléksátrakban pedig emberi furcsaságokat mutogattak. A századfordulón Phineas Barnum (1810-1891) mint a humbug királya vált híressé-hírhedtté, gigantikus reklámhadjárataiban a leggátlástalanabb hazugságokat is felvonultatta, de ő maga soha nem dolgozott artistaként, a művészeti irányítás James Bailey feladata volt. A katonai fegyelemmel megszervezett hatalmas vállalkozás (1000 fő körüli alkalmazottról, legalább 280 lóról szólnak a híradások) különvonatán, a pesti fellépéssorozat után az ország nagyvárosait is végigjárta, legfeljebb két napot töltve egy-egy helyen. A másik amerikai vállalkozás, a Buffalo Bill Wild West Show 1906-ban járt hazánkban, de ez a látványosság kevésbé tekinthető igazi cirkusznak, inkább egyfajta élő cowboyfilm előadásának. {III-646.} A német Charles (Krone néven ma is Európa legnagyobb cirkusza) 1912-ben járt Magyarországon. Az újságcikkek itt is kiemelték a szervezettséget, pontosságot, a cirkusz felszerelésének nagyságát („sátorváros”); a nézőterre közel 5000 ember fért be. A személyzet 27 állandó művész, 9 irodai alkalmazott, 44 munkás, 48 zenész volt, az állatállomány: 60 ló, 24 oroszlán, 15 teve és dromedár, 10 zebra, 10 jegesmedve, 8 elefánt, 7 tigris, 7 elefánt, 7 fóka, zsiráf, strucc, bivaly, antilop, kutya stb. A Charles cirkusz mégsem az amerikai menedzszerszemléletű nagyvállalkozást jelentette, hanem a klasszikus kapitalista patriarchális üzlet kiteljesedett formáját. Ez az igazgató-házaspár képviselte a család történetében a nagy nemzedéket (az igazgatóné is dolgozott a műsorban, oroszlánidomítást mutatott be). A Charlest megközelítő nagyságú utazócirkusz volt még a Villand testvéreké (3500-as nézőszám, 60 ló, 4 elefánt), akik eredetileg bohócként dolgoztak a Beketow Cirkuszban, majd 1907-ben indították be önálló vállalkozásukat. A nyári szezonokat általában Ausztria-Magyarországon és Olaszországban utazták végig, télre a testvérpár Varsóba, a Cinisellihez, olasz színházakhoz vagy a Balkánra szerződött. 1914-ben a világjáró Könyöt fivérek - lovasakrobaták - hoztak létre egy utazó nagycirkuszt, de a háború tönkretette a vállalkozást.”¹

¹ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/606.html> (2019. 07. 31.)

Az európai fénykor a két világháború közé tehető, azonban nem mehetünk el amellett, hogy mindkét világháború óriási veszteségeket okozott a cirkuszi társadalomnak is. Művészek, artisták, bohócok, idomárok haltak meg a hadszíntereken, az állatállományok nagy része elpusztult a bombázások vagy a csaták során, és ahogyan az állatkertekben túlélőket úgy az elszökött cirkuszi állatok közül is sokat elfogyasztott az éhező lakosság szerte az országban (Budapest II. világháborús ostroma például több mint 100 napig tartott, képzelhetjük, hogy az elkeseredett emberek minden ehetőt megpróbáltak felkutatni).

„Voltak azonban olyan állatok is, amelyek egyszerűen azért pusztultak el, mert nem lehetett a számukra szükséges hőmérsékletet, vagy takarmányt biztosítani. A takarmányraktárt már az ostrom kezdetén találat érte, de ha volt is mit adni az állatoknak, a legsúlyosabb harcok idején maga az etetés is életveszélyes volt. Voltak olyan állatgondozók, akik végül az életüket áldozták fel, amikor az állatok etetésére indultak. A harcokban a fűtés biztosítása is nehézségeket okozott. A betört ablakokon, kiszakadt ajtókon és a falakon ütött réseken keresztül jeges szél fújta át az állatházakat, közben pedig alig volt mivel fűteni, és sok helyen maga a kazán is tönkrement. Így például a Pálmaház északi szárnyában lakó krokodilok a januári jeges hidegben egyszerűen belefagytak a medencéjükbe. A háború zűrzavarában a rend fenntartása és a vagyonvédelem is teljesen reménytelen vállalkozásnak tűnt, így a fosztogatók ellen sem lehetett túl sokat tenni. Áldozataik rendszerint a még életben maradt, ehető állatok voltak. Budapest lakossága ugyanis az ostrom végére - a közellátás szétesésével - a szó szoros értelmében éhezett. A környék lakói így késekkel, bárdokkal felszerelve rohanták meg az Állatkertet, és mindent elvittek, ami egy kicsit is ehető volt. Így végezték a racka juhok, a lovak, a szarvasok, az őzek, de még az antilopok és a kenguruk egy része is. Az akvárium üvegeit puskatussal törték be, s a kiömlő tengervízből összefogdosott halakat vitték el megenni.”²

A II. világháború után a cirkuszok a romokból kezdték újra tevékenységüket, melyet a szocialista érdekszférába kerülő országokban az államosítás is megnehezített: a cirkuszok megmaradt-túlélő eszköz- és állatállománya állami kézbe került, itthon például a Népművelési Minisztériumban külön osztály foglalkozott a cirkuszvállalat alapításának előkészületével. A vállalat megalapítása után a

² <https://zoobudapest.com/rolunk/hirek/frontvonalban-az-allatkert> (2019. 07. 31.)

leltárba vett eszköz- és állatállományok birtokában 11 vándorcirkusz járta az országot, a későbbiekben sor került a cirkusziparban dolgozók érdekei védelme érdekében szakszervezet alapítására, valamint az első külföldi utak után a nemzetközi megmérettetésekre is (különböző cirkuszfesztiválokon való részvétel).

A modern, XXI. századi cirkusból remélhetőleg egyre inkább kiszorulnak az állatszámok vagy eleve nem ilyen produkcióra alapozott cirkuszosok jönnek létre, mint például az 1984-ben alapított kanadai Cirque du Soleil amely lélegzetelállító mozgásművészetével vonzza közönségét, vagy az 1976-ban létrehozott (akkor még állatszámokkal turnézó) német Roncalli cirkusból, ahol jelenleg 3D hologramos előadásokat lehet megtekinteni csúcstechnikájú lézerkivetítők és óriási felbontású projektorok segítségével. ³

Egyre több uniós tagállamban és további, harmadik országban tiltják be a vadállatok cirkuszban való szerepeltetését, bár mint erre a későbbiek során ki fogok térni, néhány államot kivéve ezek a bejelentések elsősorban deklaratív, elvi kinyilatkoztatások a szakmai-politikai szándékokról, alig van olyan állam bárhol a világon, amely a tiltás mögé konkrét részletszabályokat is kidolgozott volna az állatállományok felszámolására és további elhelyezési kötelezettségére vagy esetlegesen a megélhetésüket veszített emberek teljes vagy részleges állami kártalanítására vonatkozóan.

II. Hecc-színház mint agressziós biztonsági szelep

Amint a bevezetőben már olvastuk, a cirkusztörténet a mai értelemben vett állatkínzással kezdődött, azonban nem kell évezredekkel visszamennünk ahhoz, hogy ennek gyakorlati oldaláról bővebb ismereteket szerezzünk.

³ A bevezetőt az alábbi cikkek felhasználásával írtam: <https://www.origo.hu/tudomany/20150123-a-cirkusz-tortenete-a-circus-maximustol-a-cirque-du-soleilig.html> (2019. 07. 31.), <https://www.maciva.hu/cirkusz-muveszet/cirkusz-tortenet> (2019. 07. 31.)

Tudták, hogy a budapesti Szent István Bazilika helyén kevesebb mint háromszáz éve állatviadalokat szerveztek?

Rengeteg nézőt vonzott és remek, nyereséges vállalkozásnak számított, olyannyira, hogy az első - még fából készült létesítmény a mai Deák téren - a versengő vállalkozók harcának esett áldozatául, majd bezárása után megújult állatállománnyal és műsorszámokkal, drágább belépővel már a mai Bazilika helyén, kőépületben nyitott újra. Rövid, tíz éves pályafutásának nem elsősorban állatvédelmi megfontolások vetettek véget, hanem a tűzvésztől való félelem, amely a hasonló, bécsi intézményben is pusztított.

„Az 1780-as években bécsi minta alapján Magyarországon is megnyitott heccszínház csak alig egy évtizedig maradt életben. Az első pesti heccpalotát - mely egy húszszögű, fa körépület volt - a mai Deák téren építették fel 1783-ban. Tulajdonosai Schmallögger József és Lehner Tóbiás színházi vállalkozók csak vasárnaponként és a nagyobb ünnepeken tartottak előadásokat, így a telt ház garantált volt. Ez azonban sajnos nagymértékben csökkentette a színházakat látogatók számát, így a pesti színház akkori bérlője, Tuschl Sebestyén szép lassan kitúrta a hecc tulajdonosait a városi tanács pártfogásából, majd megszerezte az engedélyt, megvásárolta azok állatait, és felépítette saját heccszínházát - immáron a mai Szent István-bazilika helyén.”⁴⁴

A hecc-színházban oroszlánok, medvék, farkasok, szarvasmarhák szerepeltek az előadásokon, melyek vagy egymással vagy az idomított kutya-falkával harcoltak.

⁴⁴ <https://24.hu/belfold/2015/12/04/tudta-hogy-a-bazilika-helyen-regen-allatviadalokat-szerveztek/> (2019. 07. 31.)

A hecc-színházról Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása (1790) című művében is olvashatunk:

„Pestre általmentem, hogy ottan láthassam
Vadak viadalát, s magam mulathassam,
Hetznek híjják: miből áll ez, megtudhassam,
Otthon a bírának, mit láttam, mondhassam.
Láttam, hogy tizenkét páncéros kutyával
Vívott egy oroszlány; de hármat farkával
Agyonsújtott, eggyet az első lábával
Megnyomott, hogy béle jött ki párájával.
Meg is ölte volna tám mind a kutyákat,
De hogy hánytak reá sűrűn rakétákat:
El nem szenvedhetvén a sok tűz-szikrákat,
Elszaladt; rávonták a vasas táblákat.
Ez után jöve ki egy nagy izmos medve;
Vén volt ez, játszani nem is volt nagy kedve.
De mégis fel volt ez haragra gerjedve,
Mert sokszor kutyáktól volt már megijedve.
Hetz-mester négy ebet reája bocsátott,
Eggyet ezek közül pofon ez úgy vágott,
Hogy tíz lépésnyire tőle karikázott,
Eggyet megölelvén, bűdöst abból rázott.
Más két szelindekek füleit ragadták,
Szegény fáradt medvét a földre levonyták;
De a Hetz-legények megszabadították,
Szokott barlangjába bé is bocsátották.
Bocsátottak osztán egy nagy szilaj bikát,
Négy közül hol eggyet, hol a másik kutyát
Úgy felhajigálta, mint felhányják labdát,
Egy megdöglött; ezen általdöfte szarvát.

Újra két friss kutyát rája eresztettek,
Ezek füleire hogy rá csemezkedtek,
Megtarták: mind bika, mind kutyák reszkettek,
És azért is vele már nem veszekedtek.
Vizet az ebeknek öntöttek fejére,
Szalada mindenik a maga helyére,
Így lett a bika ment; de folyt füle vére,
Ez is, hol tartatik, oda visszatére.
Játszottak azután több apróbb vadakkal,
De kevés mulatság vala már azokkal.
Ideje, gondoltam, van, hogy asszonyokkal
Kezdem el Hetzemet különös módokkal.
Hetz-helyből kimenvén, megálltam az utcán,
Jöttek a sok dámák onnant egymás után,
Sokszínű ruhákban öltözve nagy cifrán,
Valamint a harkály, vóltak olyan tarkán.”⁵

Tekintve, hogy az állatkínzásnak, az állatviadaloknak, a „hecc-színháznak” néhány formája több évezredet is túlélte és a XXI. században is rendkívül népszerű szórakozási forma, fel kell tennünk a kérdést: miért? A kérdésre a válasz nyilvánvalóan nem jogi, hanem pszichológiai, antropológiai, szociológiai eredetű.

„Az emberi történelem biztos pontja: az agresszió. A mentalitástörténet kutatóinak igen kevés „antropológiai állandót”, azaz kortól, helytől és társadalmi berendezkedéstől függetlenül fellelhető emberi jellemzőt sikerült kimutatniuk a civilizációk történetében. Az egyik biztos pont az emberi faj történetében kétségtelenül az agresszió, amelynek a kezelése a civilizációs folyamat központi problémái közé tartozott, illetve tartozik. A különböző társadalmak különböző módon törekedtek, hogy felhasználják, keretek közé szorítsák vagy elfojtsák tagjaik agresszivitását. Számos kerülő útja alakult ki a közösség stabilitását veszélyeztető indulatok levezetésének. A játékok, a versengések, egyes ünnepek, valamint a sportok az ókortól máig szelepként funkcionálnak mind a résztvevők,

⁵ <http://mek.niif.hu/04900/04923/04923.htm> (2019. 07. 31.)

mind a nézők számára. Több társadalom kínált egészen közvetlen lehetőséget is az agresszió kiélésére. A legismertebbek valószínűleg az ókori Róma gladiátorjátékai voltak, de betöltöttek ilyen szerepet a "rettenet színházai", a nyilvános büntetések is. A megszegyenyítéstől a testi fenyítésen át a kivégzés számtalan módjáig összetett módon vonódott be a nézőközönség érzelmileg az erőszakos eseményekbe. A különböző civilizációkban változatos hagyománya alakult ki annak is, hogy az agresszió kiélését az állatokra vigyék át: a római cirkuszoktól az egyes országokban máig szokásos kakas-, bika- vagy kutyaviadalokig terjed a végtelen sor. A Spanyolországban a 12. századtól létező bikaviadalokat a spanyol örökösödési háború idején próbálták meg átplántálni Közép-Európába. A barokk korban a német nyelvterület nagyobb városaiban, így Berlinben, Nürnbergben, Bécsben és Grázban is rendeztek hosszabb-rövidebb ideig állatviadalokat. A rendszertelen, alkalmi színhelyeken tartott mutatványok üzleti sikerén felbuzdulva 1735-ben egy spanyol zsidó kereskedő, majd ennek csődje után 1755-ben Carl Defraigne francia vállalkozó építtetett állandó Hetztheatert, azaz heccszínházat a bécsi városfalakon kívül. Az utóbbi, 3000 néző befogadására alkalmas, fából épült, háromszintes amfiteátrum 1796-ban az állatállománnyal együtt a tűz martalékává vált, és a felvilágosodás korában már hevesen kritizált véres látványosság újraélesztését többé nem is engedélyezték. (...) A bécsi vállalkozás Magyarországon előbb Pozsonyban, majd Pesten talált követőkre. Pest-Buda az 1770-es, 1780-as években érte el azt a népességszámot, amely már - az itt tanulókkal, vásárra ide járókkal együtt - képes volt eltartani állandó szórakoztató intézményeket. Az első (német nyelven játszó) színház Pesten a városfal Duna-parti körbástyájában, a Régiposta utca végénél állt Rondellában rendezkedett be 1774-ben. A tanács a teátrumot éppolyan jövedelemforrásnak tekintette, mint a bormérés jogát vagy a kövezetvámot. "Szórakoztatóipari monopóliumát" egyszerűen bérbe adta a többet ígérőnek, akit persze szintén nem kínoztak művészi ambíciók. 1783-ban a színjátszási jog bérlője, Lehner Tóbiás, a tanács tekintélyes tagja alvállalkozójával Schmalögger József színigazgatóval a pluszbevétel reményében engedélyt szerzett egy új látványosság meghonosítására: Hetztheater építésére. Megkapták a Váci kapun kívüli háromszög alakú területet, amely korábban a vásárra érkezők kocsiallásaként szolgált. (...) Az újságtudósításokból ismerjük a "szereplőket" is: míg Schmalöggerék csak hazai állatokat - medvéket, farkasokat, szarvasokat, bikákat, kutyákat - léptettek fel, Tuschl már egzotikus vadakat is beszerezett. A pozsonyi lapból tudjuk, hogy nyitáskor egy fiatal nőtény oroszlán és egy hiéna volt a társulat "sztárja", s hogy a szép számú hazai medve és farkas mellé a közeljövőben tigris és leopárd érkezése is várható. A ritka és értékes állatokat inkább csak mutogatták a porondon; legfeljebb

kutyákkal ingerelték, vagy a nyilvánosság előtt "etették", azaz belöktek eléjük egy bárányt vagy kecskét, amelyet a nyílt színen téptek szét. Rendeztek olyan kutya-medve viadalokat is, amelyekben ugyan sebeket osztogattak, de nem engedték a végsőig a küzdelmet. Évekig szerepelt például egy öreg, fogaitól és karmaitól megfosztott nagy medve, amely csak pofonokkal tartotta távol a ráuszított kutyákat. (...) Az izgalmak csúcspontja persze az emberek fellépése volt. A vadászat groteszk imitációjaként néha szarvast vagy vadkant ejtettek el lándzsával. A bikával, vad, szilaj puszta ökrrel vívott küzdelmek kimenetele nem volt mindig biztos. 1791. szeptember 17-én például Peter Gau heccmestert majdnem széttépte egy medve, csak a magával vitt csalival sikerült pár pillanatra elterelnie az állat figyelmét, s egérutat nyernie. A medvét egyébként a nézők kiabálása és dübörgése egyáltalán nem zavarta az üldözésben. A heccmester Franz nevű kollégája egy vad ökrön akart lovagolni, de az ökör ledobta, és a homlokán súlyosan megsebesítette - tudósított a Pressburger Zeitung. Egy hónappal később viszont már nem úszta meg ennyivel a torreador. "Öt esztendőktől fogva harmadik áldozatja leve a múlt vasárnap annak a botránkoztató és szív rontó játéknak, melyet Hettznek neveznek. Minekutánna darab ideig lóháton ingerlett volna a Hettz-mester egy vad ökröt, leszállott annakutána lováról, s gyalog akart remeket adni az ökörnek agyonszúrásában. De az ökör adott ez úttal remeket a szúrásban. (...) 24 óra múlva nagy kínok között szakadt ki a lélek belőle" - írta a Hadi és más nevezetes történetek című lap. (...) A heccet - közönségsikere ellenére - már elkésve honosították meg. A felvilágosodás magas műveltségének képviselői hevesen támadták a durva játékot, amely "a szívet érzéketleníti, keményíti és vadítja. Aki pedig érzéketlen az oktalan állatok sorsa eránt, nem igen fogja annak szívét érdekelni a maga tulajdon Nemének sorsa is" - írta egy értelmiségi. A művelt külföldi utazó is megrótt a pest-budaiaikat, amiért ezt a "kegyetlen és szívet durvító színjátékot szorgalmasan látogatják".⁶

III. A vadállatos cirkuszok jogi jelene

A történeti bevezető után nézzük a vadállatos cirkuszok jogi hátterét.

⁶ <https://mindennapoktortenete.blog.hu/2014/04/04/heccszinhaz> (2019. 07. 31.)

A témára vonatkozó jogszabályok sem a cirkusz, sem a vadállat kifejezést nem ismerik, helyette az állandó és ideiglenes menaszéria fogalmával, az állatállományt tekintve pedig (összetételük elemzése után) legalább a különösen veszélyes, a közepesen veszélyes és az elővigyázatosságot igénylő fajok fogalmával kell megismerkednünk.

Az állatok tartására vonatkozó minimum feltételek illetve a biztonsági előírások szintén fajonként (veszélyességi kategóriánként) változnak és több jogszabály tartalmazza azokat, így lényegében több közös halmaz metszete, több jogszabály együttes értelmezése adja meg a „vadállatos cirkusz” létesítési, fenntartási és működtetési feltételeit.

Az alkalmazandó jogszabályok a következők:

- Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény (továbbiakban: Ávtv.)
- A cirkuszi menaszéria létesítése és működtetése engedélyezésének, valamint fenntartásának részletes szabályairól szóló 222/2007. (VIII. 29.) Korm. rendelet (továbbiakban: Menaszéria-rendelet)
- A veszélyes állatfajokról és egyedeik tartásának szabályairól 85/2015. (XII. 17.) FM rendelet (továbbiakban: Veszélyesállat-rendelet)
- Az állatkert és az állatotthon létesítésének, működésének és fenntartásának részletes szabályairól szóló 3/2001. (II. 23.) KöM-FVM-NKÖM-BM együttes rendelet (továbbiakban: Állatkerti rendelet)
- Az állatvédelmi bírságról szóló 244/1998. (XII. 31.) Korm. rendelet (továbbiakban: Bírság-rendelet)
- Az Állat-egészségügyi Szabályzat kiadásáról szóló 41/1997. (V. 28.) FM rendelet (továbbiakban: ÁSZ-rendelet)

Először három alapfogalommal kell megismerkedünk: a cirkuszi menaszériával valamint két fajtájával, az állandó és az ideiglenes menaszériával.

„Cirkuszi menaszéria: olyan, állatok tartására szolgáló létesítmény, amelyet cirkuszi előadásra, mutatványra betanított, illetve betanítandó állatokból álló állatsereglet tartására létesítettek, illetve tartanak fenn, és amely az állatok tartására a jogszabályi és a hatósági előírásoknak megfelelő létesítménnyel, berendezésekkel és eszközökkel, továbbá az állatok ellátására, betanítására, felügyeletére az ilyen előírásoknak megfelelő szakszemélyzettel rendelkezik.”⁷

„Állandó menaszéria: olyan, állatok tartására szolgáló, állandó jellegű létesítmény, amelyben a cirkuszi előadásra, mutatványra betanított, illetve betanítandó állatokból álló állatsereglet az utazásokon kívül él.”⁸

„Ideiglenes menaszéria: olyan, állatok tartására szolgáló, nem állandó jellegű létesítmény - ideértve az állatok szállítására kialakított és engedéllyel rendelkező járművet is -, amelyben az utazások során a cirkuszi előadásra, mutatványra betanított, illetve betanítandó állatokból álló állatsereglet él”.⁹

Az állandó menaszéria tehát alapvetően egy állandó létesítmény, amely székhelyén - betartva a később részletezendő tartási és biztonsági minimumfeltételeket - a megfelelő szaktudású személyzettel gondoskodik az állatállomány tartásáról, mutatványokra való felkészítéséről és a fellépésekről.

Az ideiglenes menaszéria pedig egy olyan ideiglenes létesítmény (beleértve a személyzetet, az eszközparkot és az állatállományon túl a szállítójárműveket is a definíció szerint) mely az állandó menaszériából olyan (az utazási követelményekből adódóan logikailag közelebbi) településre vagy településekre utazik, ahol figyelemmel a szállítási követelmények betartására, az állatok és a közönség biztonságára, az előírt maximum napi két előadást meg tudja tartani majd visszaszállítja az állatokat az állandó menaszériába.

⁷ Ávtv. 3. § 11 pontja

⁸ Menaszéria-rendelet 2. § b) pontja

⁹ Menaszéria-rendelet 2. § a) pontja

Vagyis a „vadállatos cirkusz” jogi definíciója: (a későbbiek szerint részletezett) különösen veszélyes, közepesen veszélyes vagy elővigyázatosságot igénylő fajokat tartó állandó vagy ideiglenes menázséria.

Elsőre kicsit furcsának tűnik bár kétségtelenül logikus, hogy a később részletezettek szerint az állandó menázséria engedélyét a székhely szerinti járási hivatal nem állatvédelmi, hanem I. fokú kereskedelmi hatósági hatáskörében adja meg, és az állatvédelmi-állatjóléti megfontolások az engedélyezési folyamat során „csak” mint szakhatósági kérdések merülnek fel. A cirkusz működését tehát kis túlzással úgy ellenőrzik, mint a sarki közértét, értve ezalatt, hogy rendelkezik-e az alapvető dokumentumokkal, betartja-e a szolgáltatásnyújtással közvetlenül összefüggő előírásokat, az állatvédelmi megfontolások pedig majd később bukkannak fel, többek között például akkor, amikor az ideiglenes telephelyen („megállóhelyen”) az illetékes hatósági állatorvos érvényesíti az úti naplót, vagy ellenőrzi az egészségügyi gondozási naplót stb.

Vagyis ha valaki úgy gondolja, hogy lakóhelyén vagy máshol látott egy olyan állandó vagy ideiglenes menázsériát, ahol nem tűnnek megfelelőnek a működési körülmények, úgy elsősorban kereskedelmi jogi szempontból érdemes bejelentést tenni az illetékes közigazgatási szervhez: van-e működési engedélye a menázsériának, van-e úti naplója és szokta-e érvényesíteni azt minden ideiglenes telephelyen, rendelkezésre állnak-e a további fontos (később részletezett dokumentumok), majd ezekkel párhuzamosan vagy ettől függetlenül lehet állatvédelmi alapon vizsgálatot kérni: átesnek-e az állatok a kötelező féléves orvosi vizsgálatokon, van-e egészségügyi gondozási naplójuk, az Állatkerti rendelet alapján kialakítandó minimális tartási helyek megvannak-e, a Veszélyesállat-rendelet alapján kialakítandó biztonsági feltételek megvannak-e stb. A kereskedelmi jogi és az állatvédelmi jogi halmaz együtt adhat egy olyan közös metszetet, amely a menázsériában lévő állatok állapotának, tartási helyének megváltoztatását eredményezheti. Az ellenőrzés nehézségét a jogalkalmazói oldalról az jelenti, hogy az állatállomány állapotát, tartási helyét, biztonsági követelményeit fajonként külön kell ellenőrizni a rájuk vonatkozó szabályok szerint, a bejelentői oldalról pedig esetlegesen (a fajok eltérő veszélyességi kategorizálását tekintve) első pillantásra úgy tűnhet, mintha egyik állat tartási feltételei a másikéhoz képest kevésbé szigorúak lennének, így egyes állatokat lehet „rosszabb” körülmények között tartani, másokat pedig nem.

További fontos alapfogalmak az ideiglenes telephely, a tartási hely valamint „a” veszélyes állat (melyet tovább kell bontanunk további kategóriákra).

„Ideiglenes telephely: olyan megállóhely, ahol az ideiglenes menaszéria az utazások során fellépés céljából megáll.”¹⁰

„Tartási hely: ketrec, kifutó, terrárium, akvárium vagy egyéb, az állat tartására szolgáló hely.”¹¹

Veszélyes állat a Veszélyesállat-rendelet szerint annak mellékleteiben felsorolt fajok egyede, valamint a hibridegyedek. A teljesség igénye nélkül a három részletező kategóriát tekintve: 1. különösen veszélyes állat (pl. krokodilok összes faja, anakondák összes faja, oroszlán, tigris, leopárd, jaguár, elefántfélék összes faja stb.), 2. közepesen veszélyes állat (pl. karakál, szervál, lófélék összes faja, szarvasfélék összes faja, kecskék összes faja stb.), 3. elővigyázatosságot igénylő fajok (pl. strucc, disznófélék összes faja, tevék összes faja stb.).

Mi a menaszériák létrejöttének és működésének elméleti modellje a vonatkozó jogszabályok alapján?

Az állandó menaszériának működési engedéllyel kell rendelkeznie.

Amennyiben az állandó menaszéria veszélyes állatot tart, úgy működési engedély iránti kérelme tartalmazza:

- a veszélyes állat kiszabadulására, az állatok szükség szerinti mentésére vonatkozó Intézkedési tervet, melynek fajonként ki kell térnie az állatok befogására, fékentartására, illetve rögzítésük lehetséges módjaira.¹²

¹⁰ Menaszéria-rendelet 2. § c) pontja

¹¹ Veszélyesállat-rendelet 2. § e) pontja

¹² Menaszéria-rendelet 3. § (5) d) pontja

Állandó menaszéria engedélyezési kérelem elemei:

- fenntartó neve, lakcíme, székhelye, képviselője
- az állatokért felelős személy(ek) neve, lakcíme,
- telephely adatai (különösen a terület nagysága, befogadóképessége, létesítmények leírását, közüzemi ellátottsága
- az állat-egészségügyi ellátásról szóló írásos megállapodás vagy szerződés, illetve annak másolata.¹³

Állandó menaszéria engedélyezési kérelem mellékletei:

- a tartandó egyedek állatfajok szerinti bontásban megadott listája, az egyedek egyedi jelölésének módja, az állatok egészségügyi ellátásához szükséges feltételek leírása, valamint az állatok elhelyezésére szolgáló létesítmények méretének, felszerelésének adatai;
- az állatok tartásához szükséges engedélyek, bizonylatok másolatát;
- Állattartási terv
- Intézkedési terv
- Felszámolási terv
- Utaztatási terv
- a szállító jármű állatszállításra való alkalmasságát igazoló hatósági bizonyítvány másolata
- a szállítói engedély másolata.¹⁴

Az állandó menaszériában teljesítendő feltételek:

- az Állatkerti rendeletben meghatározott minimális elhelyezési feltételeket kell biztosítani, kivéve a betanított kutyákat és a veszélyes állatokat¹⁵
- a Veszélyesállat-rendeletben meghatározott elhelyezési, biztonsági és egyéb feltételeket kell biztosítani.¹⁶

¹³ Menaszéria-rendelet 2. § (4) bekezdése

¹⁴ Menaszéria-rendelet 2. § (5) bekezdése

¹⁵ Menaszéria-rendelet 6. § (1) bekezdés

¹⁶ Menaszéria-rendelet 6. § (2) bekezdés

Az ideiglenes menaszériában teljesítendő feltételek:

- az ideiglenes menaszéria fenntartója köteles gondoskodni arról, hogy az állatokat szükség esetén azonnal, de legalább félévente állatorvos vizsgálja meg¹⁷
- a menaszéria fenntartója minden állatról külön Egészségügyi gondozási naplót köteles vezetni, a naplóba a menaszéria fenntartója, a szakgondozó és az állatorvos írhat be, az állattal kapcsolatos minden eseményről, betegség, sérülés esetén a gyógymódról és annak betartásáról, illetve az állattal kapcsolatos eseményekről.¹⁸

Az ideiglenes telephelyeken teljesítendő feltételek („megállóhely”):

- az ideiglenes telephelyeken a próbákon és az előadásokon naponta legalább egy órán át foglalkoztatott állat esetében a minimális elhelyezési feltételként a külső kifutóra meghatározott méretek legfeljebb 50%-kal csökkenthetők¹⁹
- hatósági állatorvos az ideiglenes telephelyeken csak abban az esetben érvényesítheti az ideiglenes menaszéria úti naplót, ha az állatok egészségi állapota megfelelő, az állatok szállítása az engedélyezett járműben történik, továbbá be tudják mutatni a szállítói engedély másolatát, és az ideiglenes telephelyen kialakított tartási körülmények megfelelőek.²⁰

Az ideiglenes telephely („megállóhely”) tartási és biztonsági feltételeinek előírásakor az időtartamnak van jelentősége: amennyiben 90 napot meghaladóan ugyanott szerepeltetik az állatokat, úgy a feltételekre az Állatkerti rendelet vonatkozik.

Nézzük a szállítás feltételeit²¹:

- az állatokat legfeljebb 12 órán át lehet szállítani a meghatározott feltételek mellett, ezt követően az utazást legalább 24 órára meg kell szakítani.

¹⁷ Menaszéria-rendelet 6. § (8) bekezdés

¹⁸ Menaszéria-rendelet 6. § (9) bekezdés

¹⁹ Menaszéria-rendelet 8. § (1) bekezdés

²⁰ Menaszéria-rendelet 4. § (3) bekezdés

²¹ Menaszéria-rendelet 8. §

A 24 órás pihenő alatt az alábbi feltételeket kell biztosítani:²²

- az ideiglenes telephelyeken a próbákon és az előadásokon naponta legalább egy órán át foglalkoztatott állat esetében a minimális elhelyezési feltételként a külső kifutóra meghatározott méretek legfeljebb 50%-kal csökkenthetők
- a betanított, szerepeltetett hüllőket a szállítójármű terráriumában kell tartani
- a betanított madarak esetében - a futómadarak kivételével - az állatkert és az állatotthon létesítéséről, működéséről és fenntartásáról szóló külön jogszabályban meghatározott, külső röpdékre vonatkozó minimális elhelyezési feltételeket kell biztosítani
- főemlősök és ragadozók elhelyezésekor a szállításra vonatkozó egyedi férőhelyszükséglet kétszeresét kell biztosítani, de minimum 20 m²-t
- fókák esetében a szállítójármű medencéjén kívül biztosítani kell egy azzal megegyező méretű szárazföldi pihenőhelyet is, valamint egy kis, sósvízű medencét a fürdetéshez
- az elefántokat, patásokat és futómadarakat napközben legalább 200 m²-es kifutóban kell elhelyezni.

A Menaszéria-rendelet 4. § (2) bekezdése alapján indulás előtt a fenntartó (működési engedéllyel rendelkező állandó menaszéria) a székhelye szerinti járási hivataltól ideiglenes menaszéria úti naplót igényel, melyet aztán majd az ideiglenes telephely (megállóhelyek) szerinti hatósági állatorvos érvényesít. Amint a megfogalmazásból kitűnik, ez a fenntartó kötelessége, tehát indulás előtt illetve utazás közben mindig a menaszériának kell felkeresnie az illetékes szerveket és nem fordítva: a járási hivatalnak akkor kell megjelennie az állandó vagy ideiglenes menaszéria telephelyén, ha bejelentésre vagy hivatalból ellenőrzést végez.

Veszélyes állat szerepeltetése (a jogszabály nem tesz különbséget állandó vagy ideiglenes menaszéria között):

- veszélyes állattá minősített ragadozó emlőst csak a porondon felállított és a közönséget védő ketrecben lehet szerepeltetni, a porondketrecnek teljesen zártnak kell lennie, elemeit

²² Menaszéria-rendelet 8. § (1)-(7) bekezdések

egymáshoz biztonságosan kell rögzíteni, a próba, illetve előadás alatt a porondketrecet védőhálójával kell befedni, és a ketrecben az idomáron kívül legalább egy biztosító személynek jelen kell lennie

- a ketrecalagutat úgy kell elhelyezni, hogy az az állattartó-kocsi kijáratához és a porondketrechez biztonságosan csatlakozzon, az alagút elemeit egymáshoz, valamint az elmozdulás kiküszöbölése érdekében a padozathoz kell rögzíteni, a rögzítésnek abban az esetben is megfelelő védelmet kell nyújtania az állatok kiszabadulása ellen, ha azok az alagútban torlódhatnak vagy egymással összezsúpolnak²³
- a rendelet hatálybalépését követően (2007. IX. 30.) újabb elefánt, orrszarvú és főemlős cirkuszi előadás céljára nem szereshető be, nem tanítható be és nem szerepeltethető²⁴

Nézzük a szállítóeszközök minimumfeltételeit:

- oroszlán, tigris, leopárd esetén 3 m² alapterület, 2 m magasság
- elefánt esetében 2,5 x 5,5 m alapterület, állat magassága + 0,2 m
- patások kényelmes, sérülésmentes elhelyezkedés, állat magassága + 0,2 m.²⁵

Veszélyes állat tartása (a jogszabály nem tesz különbséget állandó vagy ideiglenes menaszéria között):

- veszélyes állat akkor tartható, ha az állat fizikai tulajdonságaira és képességeire figyelemmel kialakított tartási hely az állat szökésének vagy közterületre jutásának megakadályozására alkalmas²⁶
- kizárólag olyan zárt eszközben szállítható, amelynek kialakítása alkalmas az állat szökésének megakadályozására²⁷
- kizárólag olyan zárt területre lehet a szállítóeszközből kiengedni, amelynek kialakítása alkalmas az állat szökésének megakadályozására.²⁸

²³ Menaszéria-rendelet 11. §

²⁴ Menaszéria-rendelet 12. § (4) bekezdése

²⁵ Menaszéria-rendelet 3. sz. melléklete

²⁶ Veszélyesállat-rendelet 3. §

²⁷ Veszélyesállat-rendelet 8. § (1) bekezdése

²⁸ Veszélyesállat-rendelet 8. § (2) bekezdése

A későbbiek során részletesen kitérek majd azokra a véletlen állatszökésekre, vagy szándékos sétáltatásokra, legeltetésekre, fürdetésekre (benzinkúton, Balatonban), illetve állatsimogatóba, állatfotózásra bérbeadásra, ahol nemcsak a fenti (közigazgatási jogi) szabályok megsértése hanem több egyéb bűncselekmény elkövetésének gyanúja is felmerül.

Adott fejezet elején felsoroltam a teljesség igénye nélkül a menaszériákban leggyakrabban előforduló különösen veszélyes állatfajt (krokodilok összes faja, anakondák összes faja, oroszlán, tigris, leopárd, jaguár, elefántfélék összes faja) melyekkel kapcsolatban az alábbi tartási feltételeknek kell megfelelni:

- cselekvőképes, képesített gondozó megléte²⁹
- az állatkerti tartási hely minimumok alól veszélyes állat esetén (emlékszünk, ez egy gyűjtőfogalom, mely további három kategóriát takar) a Menaszéria-rendelet 6. § (1) bekezdése kivételt képez, tehát nem kell az Állatkerti rendeletben előírt feltételeket teljesíteni
- a cirkuszi menaszériának rendelkeznie kell az állat ártalmatlanítására alkalmas eszközzel³⁰
- a különösen veszélyes állat és a méreggel rendelkező közepesen veszélyes állat szállítása során a szállítóeszköz külső felületére jól látható, veszélyre felhívó jelzést kell elhelyezni³¹

A különösen és közepesen veszélyes állatfaj egyedének tartása, szaporítása, bemutatása, országba történő behozatala, országból történő kivitele, valamint közepesen veszélyes állatfaj egyedének eladásra való felkínálása mind engedélyköteles tevékenység.³²

A veszélyes állatfajok meghatározott egyedeinek adatait országos elektronikus adatbázisban kell nyilvántartani a veszélyes állatfajok, illetve egyedszámuk ismerete és ezen állatfajok tartásából és összegyedszámuk nagyságából adódó kockázatok kezelése céljából. Az állat tartója az egyedszámban bekövetkező változást évente, a veszélyes állatok jelölésének időpontját és egyedi

²⁹ Veszélyesállat-rendelet 4. § (4) bekezdése

³⁰ Veszélyesállat-rendelet 4. § (7) bekezdése

³¹ Veszélyesállat-rendelet 8. § (4) bekezdése

³² Veszélyesállat-rendelet 11. § (7) bekezdése

azonosítószámát a jelölést követő harminc napon belül bejelenti a természetvédelmi hatóság részére.³³

Mielőtt áttérnék a gyakorlati kérdésekre, összegezni szeretném az elméleti jogi háttér legfontosabb tudnivalóit:

- a „vadállatos cirkuszok” tehát olyan különösen veszélyes, közepesen veszélyes vagy elővigyázatosságot igénylő fajokat tartó állandó vagy ideiglenes menaszériák, amelyekre több jogszabály együttes alkalmazása alapján megállapított tartási hely minimumok, biztonsági előírások vonatkoznak
- az állandó menaszéria működési engedélyét a székhelye szerinti járási hivatal állítja ki I. fokú kereskedelmi hatósági hatáskörében, az engedélyezési folyamat során szakhatósági kérdés az állatvédelmi előírások megléte
- amennyiben az állandó menaszéria úgy dönt, hogy ideiglenes menaszériaként a székhelyétől eltérő településen kíván fellépni, úgy úti naplót kell igényelnie, amelyet majd az ideiglenes telephelyeken („megállóhelyeken”) érvényesíttetnie kell az illetékes hatósági állatorvossal (majd az év lezárultával le kell adnia a járási hivatalnak).

A kiadott működési engedélyek valamint további jogszabály által előírt dokumentumok (elsősorban az Állatleltár, Utaztatási terv és a folyamatosan vezetett majd leadott Úti naplók) alapján naprakész nyilvántartással kellene rendelkezni a Magyarország területén található állandó és ideiglenes menaszériákról. Ilyen nyilvántartás jelenleg sajnos egyetlen hatóság honlapján sem érhető el. Internetes kereséssel a menaszéria létesítésével kapcsolatos tudnivalókat³⁴, valamint a Mosonmagyaróvári Járási Hivatal által kezelt adatbázisok típusait felsoroló táblázatot találjuk³⁵ (benne a menaszériákra vonatkozó nyilvántartás felsorolásával), de a konkrét menaszéria-adatbázis nem elérhető.

A vadállatok cirkuszban való szerepeltetésének betiltása kellő társadalmi támogatottság mellett nyilván politikai döntés, melyben erős lobbierdekek feszülhetnek egymásnak, de egyetlen fontos indoka már most van: a hazánkat körbevevő szomszédos országok sorra tiltják be az ilyen

³³ Veszélyesállat-rendelet 22. § (2) bekezdése

³⁴ <https://portal.nebih.gov.hu/-/cirkuszi-menaszeria-letesitese-es-mukodtetese> (2019. 07. 31.)

³⁵ http://www.kormanyhivatal.hu/download/8/c5/f3000/Mosonmagyar%C3%B3v%C3%A1ri_JH.pdf (2019. 07. 31.)

produkciókat, az ott fellépő ideiglenes menaszériáknak pedig állandó telephelyre lesz szükségük, így pár éven belül előállhat az a helyzet, hogy a szomszédos országokból kiszorult társulatoknak mi leszünk a lerakata, vagy egy rosszabb forgatókönyv szerint a hazai legálisan vagy illegálisan működtetett családi vadasparkokban, állatsimogatókban, mini állatkertekben landolnak ezek az állatok, melyek közül nem mind alkalmas veszélyes állatok tartására, így a később részletezett, igen gyakori állatszökésekre már nemcsak a menaszériákból számíthatunk.

Mi a nyilvántartás jelentősége? Többek között a benne foglaltakat alapul véve (figyelemmel az egyes cirkuszok Felszámolási terveire és az Egészségügyi gondozási naplókra, vagyis egy felmért egészségi állapotú, létszámában pontosan ismert állatállomány ismeretében) a jövőre nézve például ki lehetne dolgozni azt a forgatókönyvet is, mely Magyarországon meghatározott évtől kezdve betiltaná a vadállatok cirkuszban szerepeltetését, mert olyan intézkedési tervet lehetne csatolni hozzá, amely ismert állapotú és létszámú állatállomány elhelyezését bontaná le egyes egyedekig.

A gyakorlatban sajnos több állatvédő szervezet felmérései szerint (itt elsősorban az Országos Állatvédőrség Alapítvány felméréseire támaszkodtam, melyet ezúton is köszönök nekik)³⁶ a cirkuszok többségének nincs működési engedélye, nincs pontos állatleltára, a veszélyes állatokra nem rendelkeznek engedéllyel, az úti naplót nem vezetik és nem adják le, a járműveikre nincs szállítási engedély, össze-vissza szaporítanak, hibridizálnak és kereskednek állatokkal hatósági engedély nélkül (a nagymacskákat illetően például lényegében követhetetlen, hogy az előző évi szaporulat hova került, illegálisan kereskednek velük állatsimogatók, családi vadasparkok, magánállatkertek részére).

A későbbiekben elemzett gyakorlat miatt fontos, hogy ezekre a részletszabályokra különös gondot fordítsunk:

- veszélyes állat akkor tartható, ha az állat fizikai tulajdonságaira és képességeire figyelemmel kialakított tartási hely az állat szökésének vagy közterületre jutásának megakadályozására alkalmas³⁷

³⁶ <https://orszagossalatvedorseg.hu/> (2019. 07. 31.)

³⁷ Menaszéria-rendelet 3. §

- veszélyes állat kizárólag olyan zárt eszközben szállítható, amelynek kialakítása alkalmas az állat szökésének megakadályozására³⁸
- veszélyes állatot kizárólag olyan zárt területre lehet a szállítóeszközből kiengedni, amelynek kialakítása alkalmas az állat szökésének megakadályozására.³⁹

Vagyis tilalmazott és szankcionálható az a gyakorlat, ami évek óta teljesen elfogadott a legtöbb ideiglenes menaszériánál, vagyis hogy kicsapják az elefántot a pláza parkolójába legelészni, hogy elviszik itatni a benzinkútra, vagy hogy évek óta (!) a Balatonra járnak több egyeddel fürdeni, miközben tömegek veszik őket körül.

Fontos részletszabály még, hogy különösen veszélyes és közepesen veszélyes állatfaj egyedének tartása, illetve bemutatása során a látogatók, illetve illetéktelen személyek nem kerülhetnek fizikai kapcsolatba az egyeddel.⁴⁰ Vagyis nincs simogatás, nincs közös fotózkodás, nincs pózolás sem felnőtt sem kölyök veszélyes állattal, ugyanis jogszabály szerint ez is tilalmazott és szankcionálható magatartás.

Az Országos Állatvédőrség Alapítvány felmérése szerint a tavalyi turnékra figyelemmel 17 vándorcirkusz volt 2018-ban Magyarországon, az alábbiakat tudjuk róluk:

Exit Cirkusz - utolsó információk szerint vadállatot nem foglalkoztat

Colorado Cirkusz - teve, láma

Richter Flórián Cirkusz - teve, zebra, elefánt

Eötvös Cirkusz - nincs információ, hogy milyen vadállatokat foglalkoztat

Circus America - oroszlán, zebra

Hungária Nagycirkusz - oroszlán, tigris, óriás kenguru, elefánt, egzotikus állatok, dromedárok, alpakák, zebuk

Budapest Nagycirkusz - nincs információ

Gartner Circus - elefánt

Circo Aquatico - nincs információ

Magyar Nemzeti Cirkusz - nincs információ

³⁸ Menaszéria-rendelet 8. § (1) bekezdése

³⁹ Menaszéria-rendelet 8. § (2) bekezdése

⁴⁰ Menaszéria-rendelet 16. § (4) bekezdése

Richter Circus Original - teve, láma, kígyók

Circus Budapest - nincs információ

Mr. Gerald Cirkusz - oroszlánok kölykökkel

Calypso Cirkusz - nincs információ

Circo Grande Colosseum (Erdélyi Magyar Cirkusz) - információk szerint több azonosító nélküli oroszlánt helyeztek el magyarországi családi vadasparkban

Donnert Cirkusz - nincs információ

Magyar Nemzetközi Utazó Nagycirkusz - nincs információ.

IV. Jog év valóság: gerillamarketing, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés vagy közlekedés biztonsága elleni bűncselekmény az állatszökés?

„Kevés ember mondhatja el magáról, hogy simogatott már oroszlánt - most a pécsieknek ez is megadatik.”⁴¹

„Elefántok trombitáltak és hűsöltek szombat délután a balatonlellei Napfény Strandon. A Cirkuszok Éjszakája alkalmából a Magyar Nemzeti Cirkusz öt ormányosa látogatott el a fürdőzők közé immár ötödik alkalommal - számolt be a nem mindennapi eseményről a Sonline.hu.”⁴²

„Elefántok sétáltak a strandoló tömegben Balatonlellén.”⁴³

„Megsétáltatták egy Budapesten állomásozó amerikai cirkusz elefántját. Az állat városnéző körútja a XV. kerületi Újpalotára szorítkozott, de szemmel láthatóan otthonosan mozgott új közegében. Egy benzinkútra is benézett.”⁴⁴

⁴¹ <https://www.bama.hu/kozelet/szombattol-simogathato-a-pecsi-kisoroszl-an-431586/> (2019. 07. 31.)

⁴² <https://www.origo.hu/itthon/20180715-elefantok-husoltek-a-balatonnal.html> (2019. 07. 31.)

⁴³ <https://www.sonline.hu/kozelet/helyi-kozelet/elefantok-setaltak-a-strandolo-tomegben-1126742/> (2019. 07. 31.)

⁴⁴ <https://nlc.hu/szabadido/20170612/elefant-cirkusz-ujpalota-benzinkut-itatas/> (2019. 07. 31.)

Mi az amit az ilyen típusú hírek olvasása közben éreznünk kell? Hogy ez bizony borzasztó veszélyes! Az elefánt jogilag különösen veszélyes állat, biológiai-etológiai szempontból pedig nem házasított faj, a cirkuszi elefántok többségét vadon fogták be kölyökkorában és esetleg néhány példányuk születhetett 1-2 generációra visszatekintve cirkuszban (vagy állatkertben) ami azt jelenti, hogy egy olyan hatalmas és erős vadállattal állunk szemben, amely csak a jutalmazáson és büntetésen alapuló idomítási rendszernek köszönhetően működik együtt gondozójával, de idegrendszere, stressztűrő képessége a házasítás hiányából fakadóan nem idomult több ezer éven keresztül az emberi környezethez olyan mértékben, mint a többi háziállat.

Megdöbbentő felelőtlenség az „immáron hagyománnyá váló” balatonlellel elefántfürdetés például, ahol a cikk szerint öt (!) elefánt sétált a tömegben. Egy kifejlett elefánt több mint három méter magas és 3-4 tonna súlyú. El tudjuk képzelni, mi történik akkor, ha az elefántok valamitől megijednek és kitörnek a tömegbe? Néhány hónapja futótűzként terjed a videó, amin Deli a cirkuszi elefánt meglegegyeli a gyerekeket a hátán és csak a szerencsének köszönhető, hogy nem dobta le őket vagy nem taposta agyon. Mint korábban a jogi fejezetben kifejtettem, különösen veszélyes állatok közterületen emberek közé vitele nemcsak a józan ésszel ellentétes, de jogszabályba is ütközik.

Nézzünk további különösen veszélyes fajokat!

„Oroszlánok szabadultak el Kecskeméten egy cirkuszból.”⁴⁵

Győri plázának adta bérbe gondozója a kisoroszlánt: „A kormányhivatal megállapította, hogy a győri Árkád gyereknapjára állatbemutatóját nem engedélyezték, ráadásul a törvényes feltételek nem teljesültek maradéktalanul. Bár baleset nem történt, de a bemutatás során nem volt megfelelően biztosítva ember és állat testi épsége - olvasható a határozatban. Ugyanis hiába állt állandó felügyelet alatt, jelen kellett volna lennie egy további biztosító személynek. Arra jutottak, hogy az állatot valóban nem lehetett simogatni, de ennek a lehetősége fizikailag lehetséges volt - tették hozzá.”⁴⁶

⁴⁵ <https://24.hu/kozelet/2015/03/10/oroszlank-szabadultak-el-kecskemeten-egy-cirkuszban/> (2019. 07. 31.)

⁴⁶ <http://zoozoo.hu/a-minimalisan-kiszabhato-legkisebb-penzbirsaggal-uszta-meg-a-gyori-plazanak-kolcsonadott-kisoroszlank-gondozoja/> (2019. 07. 31.)

Vitán felül áll, hogy az oroszlán - hasonlóan az elefánthoz - nem házasított állat, hanem a jogi kategóriája szerint különösen veszélyes faj, etológiai-biológiai szempontból pedig ragadozó nagymacska. Együttműködési szándéka gondozójával szintén a jutalmazás és büntetés dualizmusán alapuló idomítási módszerekből adódik, és amint futótűzként terjedt az interneten a videó Deli elefántról, úgy több - főként orosz cirkuszban történt - videó is napvilágot látott az elmúlt hónapokban, amikor kellő biztosítás nélkül kivitelezett produkció közepette a nagymacskák vagy saját gondozójukra, vagy a közönség soraira támadtak.

És hogy hová kerülnek a fölöslegessé vált cirkuszi oroszlánok? Csöbörből-vödörbe, olyan családi vadasparkba például, amely szintén nem rendelkezik működési engedéllyel.⁴⁷

Nézzük a közepesen veszélyes fajokat!

„Hat zebra vágatott szabadon Sopron utcáin egy Facebookra feltöltött videó tanúsága szerint. A videó feltöltője még hozzátette: Autósok óvatosan, egy teve is kinn kószál.”⁴⁸

„Több videó is felbukkant a Facebookon, a Debrecenben Hallottam csoportban arról, hogy egy zebracsapat kószál a Füredi és a Böszörményi úton, olykor szép vágtaikat is lehetett látni. Mivel szombaton még városunkban vendégeskedett a Richter Flórián Cirkusz (a Balmazújvárosi úton vertek tábor), feltételezni lehetett, hogy onnan szöktek meg az állatok. Ezt hétfőn a cirkusz egyik munkatársa meg is erősítette a Dehir.hu-nak. Mint elmondta, ilyen sajnos előfordul, emberi mulasztás miatt. Mint fogalmazott, valaki nem jól zárta be a karámban a kaput. Az állatokat a cirkusz munkatársai fogták be, szerencsére sem ember, sem zebra nem sérült meg.”⁴⁹

Nézzük az elővigyázatosságot igénylő fajokat!

„Nem mindennapi látványban lehetett része a kecskeméti Petőfiváros környékén autózónak vasárnap. Egy cirkuszi teve bóklászott az utcán, a baon.hu azt írja, egy sofőr fel is vette te

⁴⁷ https://index.hu/belfold/2019/05/03/noel_tanya_erd_allatkert_illegalis_oroszlank_engedely_nelkul/ (2019. 07. 31.),

<https://erdmost.hu/cikk/jogsertesek-vitas-kerdesek-noel-tanya-korul> (2019. 07. 31.)

⁴⁸ https://index.hu/belfold/2017/10/02/elszabadult_zebrak_vagtattak_sopronban/ (2019. 07. 31.)

⁴⁹ <https://www.dehir.hu/debrecen/elszabadult-cirkuszi-zebrak-szaladgaltak-debrecen-utjain/2017/10/16/> (2019. 07. 31.)

kocsijába az állatot üldöző idomárt. A tevét egy drótkerítésnél sikerült végül megállítani, a gondo­zó egy kis kenyérrel megnyugtatta, majd visszavitte a cirkuszba. Egy másik olvasó jelezte a lapnak, hogy a napokban szintén a Nyugati körút környékén ő egy majmot látott. Mint ismert, két évvel ezelőtt orosz­lánok szöktek ki a ketrecükből egy másik cirkusz kecskeméti vendégszereplésekor.”⁵⁰

„Egy forgalmas körforgalom kellős közepén rohant át a dromedár.”⁵¹

És hogy miért veszélyes egy elszabadult teve? Bizonyára mindenki látott már olyan felvételeket, ahol szarvas csapódott mozgó járműbe, a tevéfélék testalkatuknál és méretük­nél fogva hasonló károkat tudnak okozni egy mozgó járműben és akkor még csak az anyagi kárról beszéltünk, sérülésekről, emberéletekről nem.

Összegezve: a felsorolt híradásokban az ideiglenes menaszériák gondatlan vagy szándékos mulasztásairól, cselekményeiről olvashatunk, amelyek időnként a bűncselekményi kategóriát is kimeríthetik (pl. foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés vagy közlekedés biztonsága elleni bűncselekmény stb.)

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés tipikusan olyan bűncselekmény, mely gondatlanságból veszélyezteti mások életét, testi épségét, minősített eseteiben a büntetési tétel egyre növekszik, ahogyan egyre súlyosabb következményei vannak a cselekménynek (tömegszerencsétlenség, halál, több ember halála stb.) Nem nehéz elképzelni, amint például egy körforgalomba rohanó teve olyan súlyos közlekedési balesetet okoz, ahol több ember súlyosan megsérül vagy akár meg is hal.

A közlekedés biztonsága elleni bűncselekmény nem eredmény-bűncselekmény, vagyis nem szükséges hozzá konkrét baleset vagy személyi sérülés, elegendő hozzá a konkrét veszélyhelyzet. Az utóbbi években sajnos haszonállat-tartók körében is egyre „divatosabbá” válik ez a bűncselekmény-forma,

⁵⁰ <https://24.hu/belfold/2017/03/13/elszabadult-egy-teve-kecskemeten/> (2019. 07. 31.)

⁵¹ <https://www.blikk.hu/aktualis/belfold/dromedar-szokott-meg-sopronban/884tc9t> (2019. 07. 31.),
<https://www.youtube.com/watch?v=Q1WHmVWEJpM> (2019. 07. 31.)

egyre gyakrabban tévednek lovak vagy szarvasmarhák a közútra a nem megfelelő tartási körülmények (vagy például konkrétan éhezés miatti élelemkeresgélés) miatt.⁵²

Polgári jogi oldalról a cirkusz veszélyes üzemi tevékenység, a vadállatok által okozott balesetek megítélése (és így a kártérítés érvényesítése) elsősorban attól függ, hogy az elszabaduló vadállat kinek okozott kárt: a nézőnek (ilyenkor megítélésem szerint mivel az állattartó és a néző között létrejött egy szerződés, kontraktuális kártérítésről beszélünk, mivel az állattartó nem teremtett olyan feltételeket amelyek kizárták volna a károsodást, és nem is nagyon tudok olyan esetet elképzelni amikor érvényesen bizonyíthatná hogy a bekövetkezett kár tekintetében felróhatóság őt nem terheli) illetve ha az elszabaduló vadállat a cirkusz körüli övezetben, a tágabb lakókörnyezetben, a közlekedő járművekben vagy másban okoz kárt, úgy deliktuális kártérítésről beszélünk annak az általános elvnek alapján, hogy mindenki köteles tartózkodni attól, hogy másnak kárt okozzon.

⁵² <https://www.agrarszektor.hu/allat/csonstovany-lovakra-talaltak-egy-tanyan-bilincsben-vittek-el-a-gazdat.14891.html> (2019. 07. 31.), <http://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/kozlekedesrendeszet/lovak-az-autopalyan-frissitve> (2019. 07. 31.), <https://uj szo.com/panorama/kozuti-baleset-amikor-a-szarvasbol-elefant-lesz> (2019. 07. 31.)

V. A vadállatos cirkuszok jogi jövője: tiltás az Európai Unióban és harmadik országokban

Az unió 28 tagállamából 20 betiltotta a vadállatos cirkuszokat, a többség a döntést magát hozta meg és egyelőre a jogszabályi környezet nincs még kimunkálva.

Unió tagállamok és egyéb államok, ahol a döntést már meghozták:

- Ciprus
- Lettország
- Dánia
- Ausztria
- Csehország
- Bosznia-Hercegovina
- Horvátország
- Románia
- Szlovénia
- Írország
- Belgium
- Skócia
- Egyesült Királyság
- Görögország
- Hollandia
- Szlovénia
- Olaszország
- India

Komoly kockázatot jelenthet, hogy ha szűkül a kör Magyarország körül, és a szomszédos államokban nem lesz már lehetőség az állandó menaszériák további fenntartására, úgy az állandó székhelyet kereső ideiglenes menaszériák depójává, lerakatává változik Magyarország, amint erre utaló jelek már vannak az elmúlt évek gyakorlatából.⁵³

⁵³ https://index.hu/belfold/2019/05/03/noel_tanya_erd_allatkert_illegalis_oroszmanok_engedely_nelkul/ (2019. 07. 31.),

Mi lehet a megoldás? Kifutó rendszerben történő megoldás esetén a meglévő állatállománnyal még dolgozhat a menazzséria, de új állatot már nem szerezhet be (1); „azonnali bezárás” esetén (nyilván egy ésszerű végrehajtási határidő megszabásával) az állatok elhelyezéséről - figyelemmel a működéshez kötelezően előírt Felszámolási tervében foglaltakra is - maga gondoskodik (tovább tartja, vagy az idős, beteg állatokat lealtatja) vagy pedig hazai vagy nemzetközi mentőközpont segítségét kéri (pl. Animal Defenders International) (2).

Nézzünk néhány olyan államot, ahol betiltották a vadállatok cirkuszban történő szerepeltetését, mit is jelent ez a gyakorlatban?

Olaszország

Az olasz parlament 2017-ben döntött a vadállatos cirkuszok betiltásáról. A szabályozás további részletes kimunkálására további egy évet szántak. A döntés nagyságrendileg 100 cirkuszt és 2000 állatot érint. A jogszabály-alkotáson túl az állatok sorsának végső, megnyugtató rendezésében az Animal Defenders International segít Stop Circus Suffering kampányuk keretében.⁵⁴

Románia

A román parlament 2017-ben fogadta el azt a törvényjavaslatot, miszerint ezentúl tilos vadállatokat tartani és cirkuszi látványossággént mutogatni, még akkor is, ha fogságban, vagy a természetes környezetükből kiszakítva, egy ketrecben születtek. A szabályozás további részletes kimunkálására további egy évet szántak. A tervezet szerint a törvény megsértéséért három hónaptól egy évig terjedő börtönbüntetés vagy pénzbírság jár. Az intézményeknek másfél évük van, hogy állatkertekben vagy rezervátumokban helyezték el az előadásokban már nem szerepeltethető állatokat.

<https://erdmost.hu/cikk/jogsertesek-vitas-kerdesek-noel-tanya-korul> (2019. 07. 31.)

⁵⁴ https://index.hu/kulfold/2017/11/10/olaszorszag_cirkusz_allat_tiltas/ (2019. 07. 31.)

A törvénytervezet, amelyet 2015-ben Remus Cernea korábbi független parlamenti képviselő - ma aktivista - és a Vier Pfoeten nemzetközi állatvédő szervezet romániai szárnya már egyszer benyújtott, azt követően emelkedett ismét napirendre, hogy 2017 elején a bukaresti Globus cirkuszt elpusztító tűzvészben 11 állat, köztük 2 szibériai tigris is elpusztult. A tragédia után a romániai WWF a következőt üzent a politikai elitnek: „Engedjék szabadon az állatokat! Nekik a vadonban a helyük, nem a cirkuszban!” A WWF petícióját már az első napon több mint 10 000 természet- és állatbarát írta alá. A listán szereplő aláírások száma azóta már meghaladta a 63 000-et is.

A törvénytervezetet - amelyet a román Szenátus eleinte elutasított - minden szakbizottság jóváhagyta, 2017. június 13-i plenáris ülésén a Képviselőház pedig el is fogadta. A törvény alapján tilos gerinces állatokat cirkuszban vagy más előadáson szerepeltetni attól függetlenül, hogy fogságban vagy természetes élőhelyükön születtek, illetve hogy mennyire idomították be őket. A törvény kihirdetését követően az intézményeknek 18 hónapjuk van arra, hogy rezervátumokban vagy állatkertekben helyezték el az állatokat.

A mai nap nem csak a tigrisek számára meghatározó, hanem az összes vadállatnak is. Világszerte napjainkban kevesebb, mint 4000 tigris él szabadon. Láthatjuk tehát, hogy mennyire fontosak azok a lépések, amelyeket ebben az ügyben eddig tettünk. A vadállatok cirkuszi szerepeltetésének betiltásával a rájuk irányuló piaci kereslet egy része megszűnik, ezzel együtt pedig a rájuk helyezett nyomás csökken. Egyetlenegy tigris, oroszlán, medve vagy elefánt sem fog Romániában tovább szenvedni csupán azért, hogy néhány ember jól szórakozzon. A román cirkuszok nem fogadhatnak ilyen állatokat, a vadállatokat szerepeltető vándortársulatok pedig nem léphetik át határainkat. Rengetegen írták alá a petíciónkat; ebből is látszik, hogy társadalmunk szerencsére fejlődik. A társadalmi nyomás ezen formája pedig hozzájárulhat ahhoz, hogy ezzel a fejlődéssel törvényeink is lépést tartsanak” - nyilatkozta Csibi Magor, a WWF Románia igazgatója.⁵⁵

India

Egy éven keresztül figyelték és ellenőrizték a cirkuszokat, aminek az lett az eredménye, hogy megtiltották az elefántok cirkuszi tartását, képzését és szerepeltetését. Ezek az intézkedések

⁵⁵ <https://wwf.hu/archivum/2017ev/2/kitiltottak-a-vadallatokat-romania-cirkuszaibol> (2019. 07. 31.)

azonban régebbre nyúlnak vissza. Már 1998-ban betiltották medvék, tigrisek és oroszlánok használatát is, de mivel az elefántok már védettek voltak az akkori vadvédelmi törvény szerint, így nem kerültek bele ebbe a szabályozásba. A hatóságok most viszont nem csak az elefántokat vonták a „cirkusz törvény” szabályozása alá, hanem az összes vadon élő állatot.⁵⁶

Szlovákia

2018. januárjától tilos vadállatokat cirkuszban szerepeltetni, a jogi szabályozást később dolgozzák ki. Gabriela Matecna földművelésügyi miniszter a törvénytervezet bemutatása kapcsán kifejtette, hogy az állatokat nem vagyontárgyként (dologként) hanem speciális státuszú sui generis új fogalomként „élőlényszerűként” kezelik, emiatt a Polgári Törvénykönyvet is módosítani kell.

Külön végrehajtási rendelet sorolja fel konkrétan a fajokat, melyre a tiltás hatálya kiterjed. Szlovákiában egyébként nincs regisztrált cirkusz, csehországi és magyar cirkuszok szoktak fellépni, ha a jogszabály hatályba lép, ezek ugyan beléphetnek az ország területére, de nem léphetnek fel.⁵⁷

Görögország

2012-ben teljesen betiltották az állatok szerepeltetését cirkuszokban, a tilalom nemcsak vadállatokra, hanem a háziállatokra, kutyákra és lovakra is érvényes.⁵⁸

Egyesült Királyság

A brit vándorcirkuszok vadállatokat felvonultató produkcióinak végleges betiltásáról nyújtott be törvényjavaslatot 2019 tavaszán a brit kormány - jelentette be Michael Gove brit környezetvédelmi, élelmiszerügyi és vidékfejlesztési miniszter. A brit kormány honlapján olvasható közlemény szerint a vadállatok - köztük rénszarvasok, zebrák és tevék - szerepeltetése idejétmúlt gyakorlat, és semmilyen szinten nem segíti elő az állatok megóvását vagy jobb megismerését. A törvénytervezet értelmében az angliai cirkuszüzemeltetők többé nem léptethetnek fel vadállatokat a vándorcirkuszok műsorában. Brit lapok szerint mindössze két brit cirkusznak van engedélye

⁵⁶ https://www.elobolygonk.hu/Klimahirek/Termeszeti/2018_01_18/visszaszoruloban_az_allatos_cirkuszok (2019. 07. 31.)

⁵⁷ <https://uj szo.com/kozelet/kitiltjak-a-cirkuszbol-a-vadallatokat> (2019. 07. 31.)

⁵⁸ <https://uj szo.com/kozelet/kitiltjak-a-cirkuszbol-a-vadallatokat> (2019. 07. 31.)

vadállatok tartására, ezek összesen 19 állatot foglalkoztatnak. Az állatvédők szerint ez nem sok, de a tilalom nélkül „semmi nem állná útját, hogy növekedjen a számuk”.⁵⁹

Hollandia

Tigrisek, elefántok, oroszlánok szenvedését rövidítette meg a holland kormány 2014. őszi döntésével. A szűk ketrecek és a cirkuszi étellel járó rendszeres, hosszú utazások a gyakran leláncolt állatok számára kínszenvedést jelentenek a holland kormány álláspontja szerint. Az állatok egészsége fontosabb, mint a szórakoztatás, amiben szerepet játszanak, vagy az idejétmúlt szokások - mondta el szombaton Sharon Dijksma államtitkár a kormány döntését követően. A szűk ketrecek és a cirkuszi étellel járó rendszeres, hosszú utazások a gyakran leláncolt állatok számára kínszenvedést jelentenek. A cirkuszi vadállatokra vonatkozó tilalom 2015. szeptember 15-én lép életbe Hollandiában.⁶⁰

Összességében a világban 32 teljes és 92 részleges tiltás van a vadállatok cirkuszban való szerepeltetését illetően a londoni székhelyű Animal Defenders International szervezet által üzemeltetett honlap tanúsága szerint.⁶¹

A jelenlegi jogszabályi környezetet tekintve megítélésem szerint akár a jogszabályok jelenleginél jóval hatékony végrehajtása és betartatása; akár a tiltás kimondása ahhoz vezethet, hogy Magyarországon idővel megszűnik a vadállatok cirkuszban való szerepeltetése.

⁵⁹ <https://ugytudjuk.hu/cikk/beszuntetnek-a-vadallatos-produkciokat-a-brit-cirkuszokban-> (2019. 07. 31.)

⁶⁰ <http://www.costadelsolmagazin.com/content/hollandia-betiltotta-cirkuszokban-vadallatok-szerepeltetese> (2019. 07. 31.)

⁶¹ <https://www.stopcircussuffering.com/circus-bans/> (2019. 07. 31.)

Felhasznált jogszabályok:

- 1998. évi XXVIII. törvény az állatok védelméről és kíméletéről
- 222/2007. (VIII. 29.) Korm. rendelet a cirkuszi menázséria létesítése és működtetése engedélyezésének, valamint fenntartásának részletes szabályairól
- 85/2015. (XII. 17.) FM rendelet a veszélyes állatfajokról és egyedeik tartásának szabályairól
- 3/2001. (II. 23.) KöM-FVM-NKÖM-BM együttes rendelet az állatkert és az állatotthon létesítésének, működésének és fenntartásának részletes szabályairól
- 244/1998. (XII. 31.) Korm. rendelet az állatvédelmi bírságról
- 41/1997. (V. 28.) FM rendelet az Állat-egészségügyi Szabályzat kiadásáról

Internetes források:

- Kollega Tarsoly István (szerk.): A cirkusz, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/606.html> (2019. 07. 31.)
- <https://zoobudapest.com/rolunk/hirek/frontvonalban-az-allatkert> (2019. 07. 31.)
- <https://www.origo.hu/tudomany/20150123-a-cirkusz-tortenete-a-circus-maximustol-a-cirque-du-soleilig.html> (2019. 07. 31.), <https://www.maciva.hu/cirkusz-muveszet/cirkusz-tortenet> (2019. 07. 31.)
- <https://24.hu/belfold/2015/12/04/tudta-hogy-a-bazilika-helyen-regen-allatviadalokat-szerveztek/> (2019. 07. 31.)
- Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása, <http://mek.niif.hu/04900/04923/04923.htm> (2019. 07. 31.)
- <https://mindennapoktortenete.blog.hu/2014/04/04/heccszinhaz> (2019. 07. 31.)
- <https://portal.nebih.gov.hu/-/cirkuszi-menazseria-letesitese-es-mukodtetese> (2019. 07. 31.)
- http://www.kormanyhivatal.hu/download/8/c5/f3000/Mosonmagyar%C3%B3v%C3%A1ri_JH.pdf (2019. 07. 31.)
- <https://orszagosallatvedorseg.hu/> (2019. 07. 31.)

- <https://www.bama.hu/kozelet/szombattol-simogathato-a-pecsi-kisoroszlant-431586/> (2019. 07. 31.)
- <https://www.origo.hu/itthon/20180715-elefantok-husoltek-a-balatonnal.html> (2019. 07. 31.)
- <https://www.sonline.hu/kozelet/helyi-kozelet/elefantok-setaltak-a-strandolo-tomegben-1126742/> (2019. 07. 31.)
- <https://nlc.hu/szabadido/20170612/elefant-cirkusz-ujpalota-benzinkut-itatas/> (2019. 07. 31.)
- <https://24.hu/kozelet/2015/03/10/oroszlantok-szabadultak-el-kecskemeten-egy-cirkuszban/> (2019. 07. 31.)
- <http://zoozoo.hu/a-minimalisan-kiszabhato-legkisebb-penzbirsaggal-uszta-meg-a-gyori-plazanak-kolcsonadott-kisoroszlant-gondozoja/> (2019. 07. 31.)
- https://index.hu/belfold/2019/05/03/noel_tanya_erd_allatkert_illegalis_oroszlantok_engedely_nelkul/ (2019. 07. 31.),
- <https://erdmost.hu/cikk/jogsertesek-vitas-kerdesek-noel-tanya-korul> (2019. 07. 31.)
- https://index.hu/belfold/2017/10/02/elszabadult_zebrak_vagtattak_sopronban/ (2019. 07. 31.)
- <https://www.dehir.hu/debrecen/elszabadult-cirkuszi-zebrak-szaladgaltak-debrecen-utjain/2017/10/16/> (2019. 07. 31.)
- <https://24.hu/belfold/2017/03/13/elszabadult-egy-teve-kecskemeten/> (2019. 07. 31.)
- <https://www.blikk.hu/aktualis/belfold/dromedar-szokott-meg-sopronban/884tc9t> (2019. 07. 31.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=Q1WHmVWEJpM> (2019. 07. 31.)
- <https://www.agrarszektor.hu/allat/csonstovany-lovakra-talaltak-egy-tanyan-bilincsben-vittekel-a-gazdat.14891.html> (2019. 07. 31.)
- <http://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/kozlekedesrendeszet/lovak-az-autopalyan-frissitve> (2019. 07. 31.)
- <https://uj szo.com/panorama/kozuti-baleset-amikor-a-szarvasbol-elefant-lesz> (2019. 07. 31.)
- https://index.hu/belfold/2019/05/03/noel_tanya_erd_allatkert_illegalis_oroszlantok_engedely_nelkul/ (2019. 07. 31.),

- <https://erdmost.hu/cikk/jogsertesek-vitas-kerdesek-noel-tanya-korul> (2019. 07. 31.)
- https://index.hu/kulfold/2017/11/10/olaszorszag_cirkusz_allat_tiltas/ (2019. 07. 31.)
- <https://wwf.hu/archivum/2017ev/2/kitiltottak-a-vadallatokat-romania-cirkuszaibol> (2019. 07. 31.)
- https://www.elobolygonk.hu/Klimahirek/Termeszeti/2018_01_18/visszaszoruloban_az_allatos_cirkuszok (2019. 07. 31.)
- <https://uj szo.com/kozelet/kitiltjak-a-cirkuszbol-a-vadallatokat> (2019. 07. 31.)
- <https://uj szo.com/kozelet/kitiltjak-a-cirkuszbol-a-vadallatokat> (2019. 07. 31.)
- <https://ugytudjuk.hu/cikk/beszuntetnek-a-vadallatos-produkciokat-a-brit-cirkuszokban> (2019. 07. 31.)
- <http://www.costadelsolmagazin.com/content/hollandia-betiltotta-cirkuszokban-vadallatok-szerepeltetese> (2019. 07. 31.)
- <https://www.stopcircussuffering.com/circus-bans/> (2019. 07. 31.)